

MIKOR KELETKEZTEK DEBRECEN HATÁRÁBAN A PUSZTAI CSÁRDÁK?

131

Petőfitől „A csárda romjai“-ból vett idézettel kezdem:

*Csárda, eldőlt csárda, még mikor te benned
Utasok vigadtak, utasok pihentek!
Fölépít tégedet újra képzeletem,
S vendégidet színről-színre szemlélhetem.*

— — — — —

*S hol a vén csaplár — — — — ?
Kinn a kazal végén álmodik nyugottan...
Kazal végén akkor, most már lenn a sírban,
És a szép fiatal menyecske is ott van,
És a hamis deák s mind kik itt boroztak.
Ők valamennyien már rég porladoznak.*

Az útszéli pusztai csárdák virágkorukat élték még, amikor valamelyik alföldi csárda romjainak látása e pompás költemény megírására lehelt ihletet Petőfibe. A költő sokatmondó néhány szóval megérteti velünk a csárdák romantikától színes hivatását is. Azt, hogy a testnek, a fáradt utas testének adtak enyhét és új erőt.

A XX. század gyermeke, aki hosszú nagy utakra gőzösön, gépkocsin, sőt madárnál is sebesebben járó repülőgépen indulhat el, aki előtt idő és távolság már nem számít, nehezen tudja elképzelni, mit jelentett hajdan nyikorgó fakó szekéren vagy festett könnyű ernyős kocsin* napszámra-hétszámra utazni a magyar síkságon, ahol az egymástól mértföldekre fekvő falvakat, városokat gondozatlan kövezetlen, zombékokon, fertőkön, vizereken át vergődő országutak kötötték össze, országutak, amelyeket csak csúfolni lehetett ezzel a névvel... Hiszen tulajdonképpen az időjárás szeszélyes változásainak engedelmeskedő keréknyomok-szekércsapások voltak végtelen gyepes mezőkön.

Hajdan a legközelebbi helységtől messzijárók, sötét est beálltával akár tengelyig érő sárban vergődtek, akár dermesztő hidegtől kő-

* A debreceni háromlovas festett ernyős kocsin a török világban az erdélyi magyar és a szolnoki, budai, egri török urak előtt igen kedvelt volt. A debreceni bíró minden újévi tisztelgéskor és minden summa adófizetéskor ilyen háromlovas kocsival tartozott ajándéknul kedveskedni a bégeknek és pasáknak másfélszáz esztendőn keresztül. (Zoltai: A debreceni főbírók 1611—18. évi számadásai. Kéziratban.)

keményre fagyott uton rázta őket a dőcögő szekér, milyen jóleső öröm és megnyugvás tölthette el a társaságban utazókat (mert tanácsos volt több embernek fogni össze az utra), hát még a magános vándort, amikor pislákoló mécs vagy gyertya fénye villant meg feljök a csárda ablakából, ahol az elfáradt ember és állat számára pihenő hely kínálkozik.

A vasutak kora előtt a távoli pusztákon, meg a falvak szélein épült csárdák olyan fontos tényezői a belföldi forgalomnak, amilyenek most, a tökéletes közlekedési eszközök idejében, a nagy városok fényes szállodái a közgazdasági jelentőségében folyton emelkedő idegen forgalomnak.

A régi csárdák, újszerű, divatos utódaikkal ellentétben, igen szerény, egyszerű építmények. Kevéssel beérő, ámbár enni-inni bővesen szerető szép- és ükapáink mérsékelt kényelmi szükségleteihez alkalmazkodva épültek. Úgyis voltak berendezve, szerényen, sőt szegényesen. Az alföldi pusztai csárda többnyire egymással szembenező földszintes, nádfödeles, elvétve zsindellyel, cseréppel tetőzött két épületből, nagy favályuval, vasalt vederrel fölszerelt gémes kútból állott. A Debrecen-vidékiek legalább ilyenek voltak. Az országút egyik oldalán a tulajdonképpeni korcsmaház, kármentős ivószobával, innen elérhető borospincével, és a csapláros lakásával, amely rendesen egy szoba, konyha, kamara. Némelyik csárdánál álmos kalmárok, s egyéb utazó úrrendek kényelmére be volt rendezve még egy-két vendégszoba is. A több vendégszobás pusztai csárda, amilyen a hajdan nagyforgalmú debrecen—pesti országútba eső kádarsi és hortobágyi vendégfogadó, ritkaságszámba ment. A csárda elmaradhatatlan tartozéka továbbá az oszlopos tornác, esetleg széles gádor, nyáron hűvös borozgató hely, éjszakára pedig ingyen szállást ad pénzetlen szegény magános utasnak, vándorló legénynek, legációba ballagó diáknak.

A korcsmaházzal szemben szokták volt kijelölni az „állás“-nak, annak a tágas épületnek helyét, amely istálló és szekérszín; egyszerre több szekér és sok ló befér. A vásáros népnek és mindazoknak, akiket a szekérderékba helyezett „ülésládán“ is könnyen elfog az álom, a szekérállás feleslegessé tette a csárdabeli vendégszobát. Rendes szekérállás belsejében, köröskörül nem hiányzott a zabló és a jászol. Minden esetben pedig mind a két végén kétszárnyú széles kapu nyílt, a csárdával szemben lévő oldalán pedig kis ajtó.

*

A csárdák multja, legalább a magyar Alföldön, közelebbről pedig Debrecen környékén, nem megy vissza messzebb a török kiűzését (1680—1690), méginkább pedig a szatmári békekötést (1711) követő első évtizedeknél, amikor aránylag már békésebb belső állapot köszöntött be a százados önvédelmi, egyúttal a hálátlan nyugoti nemzeteket is védő harcokban kimerült, elpusztult Magyarországra. Nagy tévedés volna tehát az útszéli csárdák eredetét török hatással, a keleti karaván szerájok utánzásával hozni összeköttetésbe.

Keletkezésükre a legfőbb erjesztő ok — Debrecen multjában leg-

alább így látom ezt — nem az utazó közönség kényelmének szolgálata, hanem közvetlenül a város jövedelmének szaporítása bor-, égettbor- és pálinka mérésére alkalmas helyek berendezése által. Úgy a nagybirtokos urakat, mint a kisbirtokosok testületeit, a közbirtokosságot bizonyosan másutt is a nemesi jószághoz tartozó regáliák jobb hasznosítása birta rá, hogy a mindegyre élénkülő országutak mentén csárdákat állítsanak fel.

Debrecen város legelső pusztai korcsmái szállásadásra, az utasok kényelmesebb pihenő helyéül nem is voltak berendezve. A csárda tulajdonosa az utas étvágyának kielégítésével sem nagyon törődött. Hiszen Debrecen város tanácsa még 1750-ben is azt jelenti a mindenféle közgazgatási és gazdasági ügyre kíváncsi Helytartó tanácsnak, hogy a város lacikonyhákból (*culinae triviales*) azért nem szedhet hasznot, mert e vidéknek vásárookra járó népe régi szokása szerint eledelet magával hordja.¹ A csárdák tulajdonosai elég későn jöttek rá, hogy vendégszobák és szekérállások építése is jövedelmező beruházás.

Debrecen határában legrégebb, egyúttal leghíresebb is a *nagyhortobágyi* csárda. Ennek csak kései kistestvére a balmazújvárosi földön lévő *kishortobágyi* csárda. Amannak megjelölésére a róla szóló hivatalos irások szinte sűrűbben használják a *csárda* szó helyett a *vendégfogadó* elnevezést. Keletkezésének ideje 1699 június 1. Vagyis már 235 esztendő óta áll fenn. A mondott napon történt, hogy a városi tanács *Tikos* János borinspektor által hordósbort küldött ki a mátai, másként hortobágyi vámszedő hídhöz, amelyre I. Leopold éppen akkor újította meg a város régi, még a XV. századból származó vámszedési jogát. „A város számára ott korchoma árultassék; égett bort is visznek ki“, így hagyta emlékezetben a nevezetes eseményt az egykorú napló ismeretlen íródeákja.²

Egy hónap mulva a hortobágyi hídnál, ahol akkor félig-meddig állami jellegű postaállomás is volt, ugyanezen napló szerint „erigáltatott egy ház is, és alatta pince is, a borárulás hogy annál alkalmasabban lehessen. A bornak iccēja 12, égett boré 5 dénár (közbeszólva, nagyon drága volt az akkori körülményekhez képest); pálinka is adatott a vámos kezébe árulásra“. A Hortobágnál azóta mind máig egy a csaplár a vámszedővel. Az első csaplárost *Vasvári* Istvánnak hívták. Esküt is tett a tisztére. Fizetése a vámszedésért havonta 4 magyar forint, ami, ha esztendőt tölt el, egy kősóval megszereztetik. A csaplárságért pedig minden cseber bortul, együtt a csuporra (t. i. régen üveg és pohár helyett csuporból iszogatták a csapszékeken a bort) és gyertyárávalóval 12 dénárt, az égett bor és pálinka iccéjétől 2 dénárt, töltelékre minden cseber után egy meszelyt írhat be regestrumába, azaz pénztári naplójába. Így szólt a tanácsi utasítás.³

A hortobágyi vendégfogadónak 1699. évi első felépítésén kívül, kétszeri nagyobb mértékű megújításáról találtam följegyzéseket. Az első

¹ Városi Levéltár. Status proventuum. A^o-Dni 1750. Számadások közt.

² Régi Okirk és Levk. Tára. Debr. 1906. 1. (4.) füzet. Egy névtelen Naplója 1696—1700. Közli és ismerteti: Zoltai L.

³ U. o.

megújító építkezés 1737-ben történt téglából nádfedelezéssel. Készpénz kiadás volt reá 763 frt. Hivatalos jelentés szerint öt megvasalt ablaka, három ajtaja volt; padlása gyalult deszka. Építető inspektorunk csináltatott bele két nyoszolyát is a vendégek számára; két új kemencét, két új asztalt és három lócát. A rajta dolgozó ácsok, napszámosok, nádkötők tizenöt hét alatt megették a város kontójára 145 kenyeret, 265 font húst; früstökre 2 frt 70 pénz árú hagymát, négy véka kását és megittak, az ugyancsak szomjas inspektor úrék is segítvén ebben nékiek, 165 icce bort a város hordójából. Ezért a munkabérért megjavították még az ócska korcsoma-házat is.⁴

A következő négy évtized alatt vendégfogadónk épületei elavultak, a növekedő szükséglet kielégítésére kevésnek is bizonyultak. A berendezés is elégtelen volt. Az 1763. évi borbírák által Szabó János csaplárságában felvett leltár hihetetlenül szegényesnek tünteti fel a hortobágyi vendégfogadó bútorzatát, amivel pedig a város látta volt el. Ugyanis mindenestül ezeket „az instrumentumokat“ írták össze benne: öt csap, egy csapfűrő, egy hévér, két kármentő, egy borhordó kárt, két borhordó nagy kancsó, egy új icce, egy-egy meszely poltrás és tíz pénzes, egy rossz bormérőszék, egy pályinkamérő poltrás, négy nagy asztal, négy hosszúszék, hat karszék, öt zöldszék, hét nyoszolya és négy fogas.

Figyelmet ébreszt az 1776. évi építető inspektori számadásban a sorok között szerényen meghúzódo az a feljegyzés, amely a *hortobágyi zsidóház* kéményének javításáról szól. A hortobágyi vendégfogadó mellett külön *zsidóházzal* való gondoskodást ugyanazon ok vonta maga után, amely már elébb, t. i. 1774-ben a debreceni külső vásártéren *zsidópince*, azaz *kósercsapszék* felállítására készíti a városi tanácsot. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy Mária Terézia hosszú uralkodásának második felében a zsidóság észrevehetően kezdett szerepelni a debreceni országos sokadalmokon. Ezzel számolt is a városi hatóság. A Hortobágy-nál „zsidóház“ elnevezés alatt ez időszakban zsidóutasok számára kijelölt olyan szállóházat érthetünk, amelyben a város nem tartott állandóan zsidó csaplárt is.

Az egyre forgalmasabb debrecen—pest—bécsi országút hortobágyi hidjánál álló régi korcsma-házat a város 1777-ben egy szobával és kamarával bővítette. Négy év múlva pedig, 1781-ben nagy új építkezéshez fogtak, amelynek jelentős voltáról a következő adatok tanuskodnak: felhasználtak az építkezéshez 212,200 téglát, 74,800 zsidelyt, 1056 lécet, 16 mázsa rúdvasat, sok sing vason kívül 86 tölgyfagerendát, 272 fenyődeszkát és 173 fenyő meg körös szálfát. Ugyanekkor meghagyták az új épület mellett a régi nádfedeleles vendégfogadó házat is.

Nagyon valószínűnek látszik, hogy a hortobágyi vendégfogadó épülete, körülbelül negyven esztendővel ezelőtt a keleti szárny északi végéhez toldott négy vendégszoba kivételével, még az 1781. évi építkezéssel kapta mostani alakját, kiterjedését és beosztását. Én ugyanis

⁴ Vár. Ltr. 1737. évi perceptori számadásból. A pusztai csárdák keletkezéséről, kezeléséről szóló adatok legnagyobb részét Debr. város Levéltárában található perceptori, építető és borbírói számadásokból vettem ki. Ugyanezért ezekre többé nem is hivatkozom.

multszázadbeli levéltári anyagunkban ismételt kereséssel sem találtam határozatokat, jelentéseket a hortobágyi csárda újraépítéséről, se nagyobb szabású átalakításáról. Az épület régi származása különben első tekintetre is felismerhető. Az én megállapításomat támogatják az 1815. és 1826-beli hivatalos leltárak is.⁵ Az új bérlő *Bihari Ferenc* (ugyanő építette a Hatvan-utcai 6. sz. telken öt évvel ezelőtt lebontott empire ízlésű csinos emeletes házat 1813-ban), az elődjétől, *Kovács Mihálytól* 1815-ben a következő helyiségeket vette át a hortobágyi, másként mátai vendégfogadóban: 7 vendégszobát, 1 borivó házat, vendéglősi lakószobát, oldalszobával, cselédszobát, konyhát, 2 konyhakamarát, folyosót. Átvett továbbá ezekben 18 nyoszolyát, 14 fenyő- és tölgyfaasztalt, 14 karosszékot, 14 lócát, 20 fogast, 4 lámpást, 2 edénytartó tékát, 2 lajtorját. Ezek mind a városéi voltak.

Az 1826. évi leltár is ugyanezeket a helyiségeket sorolja elő, csak más rendben és részben más rendeltetéseket jelölve meg. A leírásból valósággal reá ösmerhetünk a vendégfogadó mostani helyiségeire. A díszvendégszoba ebédlő volt akkor. A második szabad konyhás pítarból északra és nyugatra nyíló vendégszobákat is említi ez a leltár. A helyiségeket pedig boglya-, kályha- és öntött vaskemencék fűtötték. A bútorzat 1815-től fogva 1826-ig alig változott. Tizenegy év multával is ugyanazon fenyő- és tölgyfaasztalok, festett nyoszolyák, karszékek, lócák és fogasok némileg megfogyatkozva és rozogább állapotban. Feltűnő: mosdókészülék egyetlen vendégszobában sincs. Talán az átutazó pesti és bécsi vendégek se panaszkodtak a tisztálkodás szempontjából érezhető ekkora hiányosság miatt?!

A hortobágyi vendégfogadó elnyűtt régi szekérállását is újjal cserélték fel 1785-ben. Beleépítettek 145,800 drb téglát, 298 fenyőszálfát, 59 tölgygerendát, 130 szál fenyődeszkát, 750 lécet és 3269 kéve nádat. Mert akkor náddal fedték be. Most fenyőzsindely a teteje. Rácsos zablói 1826-ban, amikor újra leltárba vették, már igen rossz állapotban valának.

*

Az idegen látogatók figyelmét, akik állandósított jóhírnévterjesztő dobverésre tömegesen kezdik felkeresni a délibábos hortobágyi pusztát, rögtön magára vonja egy művészi emléktábla vendégfogadónk ívboltos hosszú homlokzatán. Véle, Füredi Rikhard szobrász eme művével Debrecen közönsége 1923-ban a magyar irodalomtörténetnek azt az epizódját jelölte meg emlékezetül, hogy *Petőfi* 1842-ben e helyen, a hortobágyi csárdában írta

„*Hortobágyi korcsmárosné angyalom*“

kezdetű legelső valóban népies dalát.

Ki volt akkor a hortobágyi korcsmárosné? Az irodalomtörténetnek aligha fontos kérdése. Legfeljebb billengnyi csemege az irodalom kedvelőinek, *Petőfi* tisztelőinek és a lokálpatriótáknak. Tessék — nyájas olvasók — megengedni, hogy a csemegét felszolgáljam... Mert erre a kérdésre is kétséget kizáróan sikerült megtalálnom a feleletet.

⁵ Vár. Ltr. Jelent.: 261/1815., 559/1824—417/1826.

136.

A hortobágyi vendégfogadót és vámot szántó- és kaszálóföldjeivel, legeltetési jogával együtt 1841 november 1-től fogva több esztendőn át, tehát 1842-ben is, amikor Petőfi ott járt, ns. *Héczei Szabó Antal* és neje ns. *Pérchy Viktoria* — egy fiatal házaspár bérelte, ötödfélezer forintért, ami nagy pénz volt abban az időben. A bérlőkért a városnál kezességet is vállaltak az asszony édesapja, Földesen lakó *Pérchy János* prókátor, Szabolcs vármegye táblabírája és más ottani közbirtokos rokonai.⁶ A *Pérchy*-család igen régi, Debrecen környékén a legrégebbiek közül való. Nemzedékrendjét — a Turul közölte is — a XIII. század közepéig tudja visszavezetni.

A Debrecenben közöttünk élő *Héczei Szabóéknál* a családi hagyomány azt tartja, hogy „*Viktoria nagymama*“, ez a tekintetes nemes vitélő ősöknek, valamikor *Mikepércs*, *Köteles*, *Bánk*, *Pac*, *Ohat*, *Hort* és más falvakban birtokos gazdag uraknak sarjadéka, szép asszony volt, csakugyan olyan „*kőkényszemű szép menyecske*“, amilyenek *Petőfi* mondja.

Bizonyosságom van rá, a városi tanács jegyzőkönyvei⁷ hites tanuim, hogy *Szabó Antal* meg a májusi virágszálhoz hasonlatos *Pérchy Viktória* maguk is sürgölődtek forgolódtak vendégeik körül. Hiszen a csárdában volt állandó lakásuk. Sejthető tehát, hogy *Szabóné* maga vitte a költő asztalára is azt az üveg bort, amelyet *Petőfi* nem talált olyan jónak, amilyen ígézően szép és kívánatos volt a korcsmárosné.

A savanyú bor megízlelése és egy pillantás a szép asszonyra, olyan mámoros élményt, olyan teremtő hangulatot varázsolt elő a költő lelkében, úgy inspirálta őt, hogy rögtön megszületett a halhatatlan népdal :

„*Hortobágyi korcsmárosné angyalom.*“

A Hortobágy hírének, emléktáblánál és Képes kalauzoknál hangsúlyosabb harsonája.

*

A debreceni pusztai csárdák közül a nagyhortobágyi után, legrégebbinek tűnik fel a *Macsi vendégfogadó*. Ennek jövedelmét már az 1724. és 1725. évi számadások említik. Felállításának esztendeje ösmertelen. A korra nézve jellemző esetként említem meg, hogy 1734-ben a Szabolcsvármegye területén fekvőnek mondott macsi vendégfogadót legelőjével, kaszálójával és hat szekér „*ág-bogfa*“ járandóságával együtt 160 frt évi bér mellett *Domokos Márton* notárius — a későbbi főbíró — veszi bérbe három esztendőre. De a következő évben sógorának, *Szeremley Sámuel* másik notáriusnak adja át a bérletet.

A *Macsi-fogadó* a szintén igen forgalmas debrecen—tokaji országút mentén állott. Fekvését közelebbről nem tudom megmutatni. Mert a nevével együtt helyének emléke is eltűnt még a XVIII. század közepén.* A II. József császár katonai térképe a debrecen—tokaji út mellett, ősi debreceni földön, a macsi praedium határán kívül, de közel ahhoz, a Nagyerdő szélén tüntet fel egy csapszéket, amely *Nyulas* néven már

⁶ Vár. Ltr. Jelent. : 575/1841. Jkv. : 1844 : 1671. 2224/., 2228. sz.

⁷ Vár. Ltr. Jkv. : 1842. okt. 22. dec. 24.

* A deb. ref. egyh. eszt. anyag. szerint 1757 máj. 11. a macsi csapszéketen mulato kovács Mihály vezeti azon ligával Jankó János Rajadon P. Erősbetel.

1760-ban előfordul a számadásokban. Ma is meglevő épületét útkaparó-lakásul használják. Szekérállását a múlt század végén bontották el. Tovább menvén Böszörmény felé, Szent György-pusztán, az 1770—80. közt ültetett Józsakertek alatt, a velök körülbelül egyidős *Rózsás*, *Csillagos* és *Lebúj*, odább, Zeleméren, a *Mélyvölgyi*, az Árpádkori Salamonalva földjén pedig a *Messzilátó* nevű csárdák integettek hivogatólag a fáradt és szomjas utasra.

A debreceni tanács 1731-ben egyszerre három pusztai korcsmát állít; helyesebben mondva, magánvállalkozóknak, helybeli tekintélyes polgároknak engedélyt ad, hogy a pesti, váradi és szatmári országutak mentén pusztai csapszékot építsenek és tartsanak.⁸ A feltételek mindegyik esetben majdnem ugyanazok. A bormérésre használandó ház, azaz pince építési költsége legfeljebb 20—25 rh. forint lehet, az építkezéshez, sőt fűtéshez is fát a város ad; ezenkívül „kieresztő“-nek, másként „füvelő“-nek egy darab földet is a csapszék körül. A használati engedély három évre szól; az évi bér 60 rh. forint. Bérlok tartoznak a beruházást annak idejében becsű szerint átengedni a városnak; ez pedig megígéri, hogy a csapszék közelében nem kezd, sem mással nem kezdet új korcsmát. Hogy a vállalkozó saját borát, vagy a városét mérheti-e, arról nincs szó az egyességben. Valószínűbb, hogy a városét. Ilymódon nyílt meg a mátai és az újvárosi országút elágazásánál a *Látókép*, másként *Fegyverneki* csárda (mivelhogy a most Ondód-pusztához számított középkori *Fegyvernek* falva határában épült), ns. Kiss Gáspár és ns. Szőke János tőzsérek vállalkozása által. Közel hozzá az újvárosi úton később a Gyulai grófok az ő macsi részükön az *Irigyli*, a siklói Andrásyak pedig Nagyhaton a *Vinnyó* nevű csárdát építették földesúri joguk jobb haszná végett.

Másik csárda 1731-ben *Halápon* keletkezett, a Szatmár vármegye felől utazók kényelmére. Ennek engedélye ns. *Oláh* István, Diószegi Sámuel főbíró veje, később éppen úgy szenátor, mint Kiss Gáspár. Az általa épített első földpincét Domokos Márton főbíróóságában téglaszlopos vendégfogadó váltotta fel. 1776—77-ben új istállóval, színnel bővült. A korcsmaház, a halápi telek (faluhely) közelében ma is áll. Eredeti rendeltetését tölti be.

A harmadik csárdát ugyanakkor a Derecske felé menő út mellett, a mikepércsi határ szélén *Barak* István tőzsér építteté. Három év letelével, 1734-ben újra kibérelte, de az előbbi 60 frt bér helyett már csak 41 frt-ot fizetett. A tanács 1750-ben a helytartótanácsnak azt jelenti, hogy ez a csapszék néhány évvel azelőtt elpusztult és nem jövedelmez. De 1764-ben „*Kispércsi-úti*“, 1775-ben pedig „*Barak-csapszék*“ névvel megint szerepel. Később és ma is a furcsa *Gygyori* nevet viseli. Túl rajta, nem messzire még a XVIII. század végefelé más csárdák is keletkeztek. Mikepércs alatt a *Rózsás*, Sárádnál a *Csillagos* és az *Aligálló*.⁹

1736-ban ns. *Kapócsi* Ádám nevű borbély kibérli a mátai útszélén, a *Szálka* határhalm tövében nyitandó csapszékot évi 75 rh. frt árenda mellett. „Hogy a bornak jobb folyása lehessen, épületre való engedelem

⁸ Vár. Ltr. Polg. ügyek : 1731 : 23. sz.

⁹ A deb. ref. egyh. esk. anyakönyve 1755-ben (febr. ig.) említi a *Budoházi Csapszékot*.

is adatik⁹ arendatarius úrnak 18 magyar forintig. Ha ezen felül építene, maga kára fog lenni. Építkezéshez ad a város négy szálfát is.“ Így szólt az engedelem.⁹ De a kezdetleges berendezésű korcsma nem sokáig élt. Hiszen nem messze volt tőle a már megszokott hortobágyi vendégfogadó. Hamari elbontását pedig főképpen az okozta, hogy az újvárosiak ünnepélyesen tiltakoztak Szabolcs vármegye színe előtt e korcsma felállítása miatt, minthogy ők saját határukhoz számították Nagyszálkahalma területét, mélyen be *Elep*-puszta és az egykori *Balmaz* földjén. De meg az újvárosiak maguk is nyitottak csapszéket a Szálkahalom északi oldalán, aminek az lett a következménye, hogy sem a debreceniek, sem az újvárosiak *Szálkai-csárdája* nem mért el annyi bort, hogy megélhessen. Hasonló eset történt valamivel később a hortobágyi puszta kócsi oldalán. Ott meg a Kócsi Földvár táján a madarasi útfélen a füredi urak tákoltak össze bormérő-pincét, a közeli Meggyes-csárda filiájaként és csaplárnak egy bátor asszonyt, Robatin Kata nevűt állítottak bele. Minthogy a csárda peres földön épült és a debreceniek azt a földet Zámhoz tartozónak tudták, ezek elűzték onnan a csaplárosnét, a csárdát lebontották, sőt fel is perzselték.

Az 1740-es évek elején elbontott Szálkai-csárda helyett a város 1761 őszen a mátai és az újváros—nádudvari utak találkozásánál, a Kadarcs partján, amely helyet Veresmarti János szenátor szemelte ki, új csárdát állított ; egyelőre földkunyhó és ugyanilyen szerkezetű istálló alakjában. A bormérés itt olyan jól indult, hogy az első csaplár egy év alatt 1134 frt árú bort adott el. A tanács tehát már 1762-ben agyagból verendő korcsmaház építését rendelte el. Az új alapításnak eleinte *Elepi*, *Köudvari* vendégfogadó a neve, csak később nevezték *Kadarcsi-csárdá*nak. Mai alakja, terjedelme nagyon hasonlít a hortobágyi fogadóhoz. Hét öl széles, húsz öl hosszú szekérállása 1845-ben épült. Egyik érdekes típusa a Debrecen-környéki régi csárdáknak.

A tanács 1737-ben a Várad-utcai kapun kívül, az elpusztult Boldogfalva egyik nemesi telkén, amely örökös joggal régtől fogva a városé volt már, földbevajt kocsmát állított ; ugyanott és ugyanakkor csupa fából szélmalmot is építtetett a kabai mintájára. Az új csárda innen kapta a *Szeles* nevet. Pontosán ismert költségeiből megértjük, miért volt elég 20—24 frt a látóképi, halápi, kispércsúti csárdák felépítéséhez is. A korcsma gödrét három nap alatt ásta meg öt legény 3 frt 60 dénárért. Szilágyi András ácsmester négy nap alatt 2 frt 20 dénárért faragta meg a hozzávaló 26 szál fát, 14 szál tölgyfadeszékát, amelynek értéke 5 frt 74 dénár volt ; vasalásért cigányoknak fizettek 58 pénzt. Az egész pince-csapszék 16 frt 98 dénárba került.¹⁰ Debrecen városának ilyen földbevajt csapszékei 40—50 esztendővel ezelőtt is voltak a külső-vásártéren és a nyulasi baromvásártéren. Csakhogy ezek már téglával boltozottak voltak és téгла előfalba erősített ajtóval nyíltak.

Boldogfalva földesurái közül a Ghilányi-család már a XVIII. század elején, 1728-ban korcsmalással tette jövedelmezőbbé ottani lakatlan nemesi telkét. Ezt a kocsmát a városi tanács 1738-ban bérbevette ; de

⁹ U. o. 1736 : 22. sz.

¹⁰ Zoltai : Debr. helyrajzi története. Kéziratban.

csakhamar kiengedte a kezéből. Néhány évtizeddel később a Bégányi-, Vay-, Thay-családok is bormérést nyitottak az elpusztult Boldogfalván, a Szeles- és Ghilányi-fogadók szomszédságában. Így keletkezett ott Vay László óbester Szarvas, másként *Ponyvás* nevű fogadója 1777-ben.¹¹ és a Bogdányiak után örökösödő Bégányiak csapszéke, ugyanakkor-tájban. A város 1836—1840 között Boldogfalvában mindhárom nemesi vendégfogadót örökös joggal megvásárolta és bővítve újonnan felépítette azokat. A mult század első feléből való leltárak szerint ivó-, vendég-, lakószobákon, borospincéken kívül, szekérállás, istálló, mészárszék, vágószin és sómérőbolt is tartozott ezekhez az egymás mellett sorban épült csárdákhoz.¹² A mult század harmincas éveiben nyersterményekkel kereskedő zsidó családok árendálták a boldogfalvai nemesi telkek csapszékházait. Ezek nemcsak legelsők, hanem legvagyonosabbak és legtekintélyesebbek az 1840:XXVI. tc. alapján Debrecenben megtelepült zsidók között, akiknek annakelőtte a város kerítésén belül meghálni sem volt szabad.¹³

Az Érmellékre és Pocsajon keresztül Váradra vezető országút mentén az erdős Bánki-pusztán 1748-ban építtette meg a tanács a *Ludastói*, röviden *Ludas-vendégfogadót*. Huszonkilenc év mulva, 1777-ben érdemesnek látszott három szobával és kamarával bővíteni azt. Ugyanezen évben a megnevezett országút kiinduló pontján, a Szent-Anna-utcai kapu előtt is vendégfogadó készült, a négyszobás „*Fejérbárány-fogadó*“. Lassankint a „fejér“ jelző lekopott a névről s egyszerűen *Bárány-csapszék* néven ismerték e század elejéig, amikor lebontották. A forgalmas debrecen—érmelléki—váradra vezető országútnak vértés—létai szakaszán már 1783-ban is, túl a Ludason, egymást érték a csárdák. Nevök: *Csindzsor-* vagy *Csincsor-*, *Salamon-* és *Égett-csárda*.¹⁴

Parlag-pusztán 1750-ben tűnik fel először az *Urdombi-csárda*, a templom romjai közelében. Majd sokáig hallgatnak róla a hivatalos irások; mintha megszűnt volna. A hatháziak által bírt parlaghi résznek is megvolt a saját csárdája, a nagykállói úton járók kedvéért, a *Rucás*. Ők építették már jó másfélszáz évvel ezelőtt a debrecen—nyíregyházi úton a ma is álló *Dugó-csárdát*.

Gondolt a debreceni tanács a Sámson és Acsád felől érkező nyíri, beregi, szamosközi magyarok szomjúságára is. Errefelé tehát az országutak mellé, a sámsoni belső csapszéket nem számítva, három csárdát rendezett be. Első a *Csukás*, amelyben először 1760-ban ütöttek csapot a kimérendő boroshordóba. Ezt követte 1763-ban az *Árokréti*, 1774-ben pedig a *Savóskúti* csapszék megnyitása. Már 1783-ban megvolt Sámson alatt a *Mogyorós* és túl a Cserén Kis-(Kutya-)Bagos-pusztá szélén a *Csizmaszár* nevű csárda. De egyik sem a városé.¹⁵

Közvetlenül Debrecen alatt, de már kívül a város kerítésén, a már előbb említett *Szeles*, *Ghilányi*, *Bégány*, *Szarvas*, másként *Ponyvás*

¹¹ Vár. Ltr. Jelent. : 127/1778.

¹² Vár. Ltr. Jelent. : 52/1849.

¹³ Zoltai : Debr. helyrajzi története. Kéziratban.

^{14—15} József császárkorabeli katonai térképfelvételek Debrecen környékéről. Fényképmásolatuk a Déri-múzeumban.

és *Fejérbárány* nevű vendégfogadókon kívül más csapszékek is vállalták a kísértő szerepét az italszerető emberek előtt. Ilyen volt a Mária Terézia parancsára ültetett *Epreskert mellé* épült csapszék, a vámospércsi-út mentén. A kert és a csapszék látogatottságát 1806-ban azáltal is emelni kívánták az előljárók, hogy a kertben három filagóriát és kuklijátékat építtettek, holott pár évtizeddel előbb még felsőbb rendeletre sem voltak hajlandók mulatóházat és sétautakat rendezni be a Nagyerdőn, felesleges, sőt az ifjúság és a nép jóerkölcseit veszélyeztető emberi alkotásnak tartván az efféléket.¹⁶ Már a század fordulóján a külsővásártéren állottak a *Magos*, később *Elizium*, a *Nádas* vagy *Csillagos*, a *Cserepes*, a *Deszkás* nevű csapszékek meg a rituális *Zsidópince*, amely 1774-ben épült, tizenkét évvel azután, hogy a külsővásártér számára kijelölte a tanács a most is ecélra használt helyet. A zsidópincét később *Zsidók-traktírháza* néven ismerték.

A külső kocsmák közül legnagyobb nevezetességre, sőt jelentőségre vergődött a nyilvános kádfürdővel is összekötött *Nagyerdei vendégfogadó*, amelynek felépítését Bek Pál királyi biztossága idejében, 1824-ben engedélyezte a helytartótanács. Povolni Ferenc építőmester 1826 május 1-re készült el vele. Építése 15,380 frt-ba került. Azóta külseje alig változott.¹⁷

A régi debreceniek nyelvén gyakran megfordultak olyan csárdák nevei is, amelyek ugyan nem a mi házipénztárunknak jövedelmeztek; általában kívül estek a városi tanács közigazgatási és bíraskodási hatáskörén; de a sokat járó-kelő debreceni civisek sűrűn átlépték ezek küszöbét is. Ilyenek voltak: a *Békás*, a Gyulai-Hegyes-pusztá határában, a Kunpál-halmánál, a *Golyás*, ugyancsak a Gyulai Hegyes szélén a Citrahalma táján; a *Meggyes*, a kócsi és ohati határ összeérésénél, a *Lógeri-csárda*, a csegei földön, a debreceni Völgyes, másként a IV. Béla-korabeli *Fejértó* szélén, ahol atyáik földjéről hitük miatt 1772-ben elűzött egyeki jobbágyok a Vay-család engedelmével évek hosszú során élték a pusztában bujdosó zsidók szomorú sorsát.¹⁸ A debrecen-szovát-földesi országútnak három csárdája volt: a *Kötelesi*, a *Lajda*, Szovát alatt és az *Aranyos*, amelyet a Derecskén keresztül Kaba felé vezető régi sóút is érintett.*

*

A magyar szabadságharc leverése után, a bécsi zsarnokság amiként egy tollvonással eltörölte az ősi magyar alkotmányt, másik tollvonással úgy akarta megszüntetni a száz év óta felvirágzott pusztai csárdákat is; legalább is erősen korlátozni akarta azok számát a tanyákkal együtt. E szándék oka tulajdonképpen nem politikai természetű — mint amott, hanem a roppant mértékben megromlott közbiztonság helyreállításával kísérletező rendőri törekvés. A katona- és zsandárszuronyok ellenére is felülkerekedett betyárvilágra csárdák és tanyák megrendszabályozásával készült a hatalom halálos csapást mérni. Mert ezeket az elszaporodott szegénylegények, betyárok és az akasztófa elől bujdosó igaz haza-

¹⁶ Vár. Ltr. Kir. biztos. Jkv. 1794. 67. 111. II. és 1806/807. évi számadás.

¹⁷ Zoltai: Debr. helyr. tört. Kéziratban.

¹⁸ Zoltai: A hortobágyi nagy határpercek. Az ohat—csegei-per. Kézirat.

* A földesi közbiztonságának is volt a debreceni úton Csapmész, az XVIII. század közepén Lajkóval jósza az Újváros pusztáján és a Kispusztán elválasztó dűlő végében (Hennay G. Földes-közvet. törvényese 1887.) Ez a csárda 1825 körül pusztán megvolt. De az engedelmel. Koromban egészen romba került.

142.

fiak biztos búvóhelyeinek tartotta. Ezért kellett összeírni 1853-ban országszerte a csárdákat, amelyeket három osztályba soroztak. Meghagyandó, bezárandó és lebontandó csárdákra. Debrecen határában 17 csárdát írtak össze; de csak hármát ítéltek elbontásra.¹⁹ Egyik sem Debrecen városé volt. Se az *Irigyli*, se a *Békás*, se a *Gólyás*. Valahogy ezek is meguszták a fenyegető veszedelmet. Mert későbbi kiadású katonai térképeken még találkozunk velök.

A Debrecen határában levő pusztai csárdákra főként a vasutak, közelebről a helyi érdekű vasutak megnyitása és a közutak kikövezése mérte a halálos csapást. Mert a közúti hálózat megjavulásával, átalakulásával esik össze a vásárok jelentőségének aláhanyatlása és a pusztai csárdák legnagyobb részének bezárása, lebontása, vagy más célra fordítása. Egyikben-másikban kivételesen helyi körülmények tartják még a lelket. Helyi okoknak köszönhetik máig fennmaradásukat a *Látóképi*, *Kadarcsi* és kivált a *Hortobágyi* vendégfogadók. A szekérállás a Látóképnél sincs már meg. Ezeket a jelentékeny utasforgalmon kívül az is támogatja, hogy terjedelmes szántóföld tartozik hozzájuk, amelyen a csárda bérlője jövedelmezően gazdálkodhat. Szántóföldje miatt nem bomlott el a *Gugyori*. Szerencsés fekvése tartja fenn föld nélkül is a *Bégányt* és az *Epreskerti csapszéket*. A *Halápi csárdát* erdős környéke, vasúti megállója kedvelt vasárnapi kiránduló helyé tette főként a háború előtt. — A *Nagyerdei vendéglő* pedig az ártézi hévizek felbuggyanása óta fényes jövőnek néz elébe.

Minden többi debreceni csárda megszűnt.

Velök egy régi világnak, a mostanítól nagyon sokban különböző időnek emlékei tűntek el. A tegnap és tegnapelőtt élt emberek igényeihez, körülményeihez alakult intézmények, üzleti vállalkozások, amelyek három-, négy-, öt-, hat-, hétlovas ekhósszekérrel utazgató, vásárookra járó elődeinknek, élelmes kalmároknak, céhbeli mestereknek, mesterné asszonyoknak, fuvarozó civiseknek, parasztoknak, pásztoroknak és hintónjáró nemes uraknak személyválogatás nélkül pihenést és vidámságot kínáltak. Szerencsében, nyereségben bizakodó, reménységben csalódott utasembereknek egyformán. Mennyi gondtól barázdolt homlokot, mennyi jókedvet láthattak; mennyi sóhajtozó bús panaszt és mennyi zajos évődést, vidám nótázást hallhattak ezek a puszták közepén magánosan álló csárdák.

A XVIII. század legelső csárdái, így a mi hortobágyi csárdánk is, előőrsök voltak. Előőrsei, nyomjelzései az ozmán hódítással elpusztult falvak vadonná lett területén megint életrekelő civilizációnak. Bármilyen szerény is külseje, kezdetleges berendezése, hétköznapi, anyagias rendeltetése az első pusztai csárdának, mégis az a maga helyén hírnöke és bizonyága a mindenéből kifosztott, megfogyatkozott magyarság élniakarásának. Mindegyik csárda felépítése a mocsaras, lakatlan, kietlen pusztaságban egy-egy bátor lépése volt a török kiverését követő harmadik honfoglalás megindulásának.

Debrecen.

Zoltai Lajos.

¹⁹ Dr. Szabó I. : Az alföldi csárdák pusztulása. Debr. Képes Kalend. 1930.